

A bibliai kánon kialakulásáról hagyományosan az ún. Jamniai zsinat „döntéseinek” és a Szentírás tekintélyének fényében gondolkozunk. Tanulmányában Sanders felhívja a figyelmet a kánon jelentőségére, amely általában nem játszik szerepet, ha bibliai szakaszok értelmezésére kerül sor. A Sanders által képviselt kánonkritika újraértelmezi a tekintély kérdését, amikor az *ipsissima verba* keresése helyett a Bibliát az ókori hitvallók többnemzedéknyi közösségi termékének tekinti. A kánonkritika szemüvegével a bibliai pluralizmusra is másként tekinthetünk. Az nem negatív, hanem olyasvalami, ami meggazdagít.

Conventionally, we are wont to think of the emergence of biblical canon in terms of the „decrees” of Jamnia and the authority of Scripture. In this study, Sanders draws attention to the significance of the canon which does not normally play a role in interpreting biblical passages. Canonical criticism as done by Sanders redresses the issue of authority by abandoning a quest for the *ipsissima verba* and viewing the Bible as the product of subsequent generations of the ancient believing community. Canonical criticism also helps us see biblical pluralism not as something negative but rather as enriching.

A Biblia mint kánon¹

(James A. Sanders)

A bibliai tudományokban új tudományág van születőben, aminek neve kánonkritika. A kánonkritika reménységre ad okot a bibliai pluralizmus terén elvárható szakmai őszinteség kérdésében valamint abban is, hogy a formális kritikai módszertanban e pluralizmusnak kiváltságos szerepet juttassunk.

A kánonkritika szükségességének kérdésével máshol már foglalkoztam (pl. *Horizons in Biblical Theology* 2 [1980] 173-197). Az új módszer részint a biblika-teológusoknak a kihívásokra adott válaszként jelentkezett:

- 1) Több hivatásos és laikus teológus egyre gyakoribb vádjaira, miszerint a bibliakritika a Bibliát a múltba zárja, illetve olyan régészeti feltárássá teszi, melyen csak szakemberek vehetnek részt. Ezt nevezte James Smart a Biblia egyházban tapasztalható furcsa csendjének.
- 2) A korai judaizmusban és az ősegyházban létezett számtalan teológiáról és irányzatról, valamint eltérő kánonjaikról hihetetlen mértékben gyarapodott az ismeretünk.
- 3) A modern ökumenikus mozgalom, mely miatt lehetetlen a mai sokféle teológiát és felekezetet, valamint eltérő kánonjaikat figyelmen kívül hagyni.
- 4) Gyarapodó ismeretünk a bibliai szerzők hermeneutikájáról, ahogy a megöröklött hagyományokat használták mind az Ó-, mind az Újszövetségben.
- 5) Az ókori bibliai hangok és írók („hagyományozók”) teológiai mélysége iránti új tisztelet.
- 6) Annak növekvő felismerése a Bibliát komolyan tanulmányozók között, hogy a bibliai pluralizmus nem egyszerűen divatjelenség, hanem a Biblia által nyújtott bármely más szempont mellett elismerendő áldás.

¹ Megjelent eredetileg: *Christian Century* 98 (1981) 1250-55.

- 7) Tudatosabb vállalása annak, hogy a Biblia csakis a keletkezésében szerepet játszott és identitásukat továbbra is abban megtaláló hitvalló közösségekkel folytatott folyamatos párbeszédben találhatja meg megfelelő *Sitz im Leben*-jét és így életadó erejét.
- 8) A Biblia tekintélyének kérdése a Bibliát tanulmányozó számára, aki nem hajlandó lemondani az intellektuális őszinteségről.

A kánonkritika olyan módszerként jelentkezett, melynek segítségével a legalaposabb ó- vagy újszövetséges is (akit általában az foglalkoztat, amit a Biblia *jelentett*) ilyen kihívásokra megfelelő módon válaszolhat. Ez egyúttal az az eszköz, melynek segítségével a teológus kapcsolatot találhat a bibliai múlt és aközött, amit a Biblia mondhat a mindenkori hitvalló közösségeknek, melyek a bibliai hagyomány igazi örökösei. A bibliakritika nem hagyhatja többé figyelmen kívül a vádakat, miszerint a Bibliát módszerével apró részekre darabolta, majd e részeket ókori leletekként kitömte, s mindeközben a Biblia természetét felelőtlenül kezelte. Az objektivitás és alaposág iránti igény hamisan cseng, ha a Biblia mint kánon csorbát szenved.

A modern bibliakritika korszakának kezdetén a Biblia kánonjellegét óvatosan kerülni kellett, vagy későbbi megvitatásra halasztani, hogy a szakemberek minden figyelmüket a kánon kialakulása történetének szentelhessék. A 18. században a kánon elsősorban a tekintéllyel volt egyenlő, és ez a tekintély az egyházak hatáskörébe tartozott. A 18. század végére a német egyháztörténész és biblikus-teológus, Johann Salomo Semler és mások a kánon fogalmát a Biblia irodalmi keletkezéstörténete utolsó fejezetére redukálták. A 19. század végére a biblikusok által eleinte J-ként, E-ként, D-ként és P-ként rövidített forrásokat a Kr.u. 100 körül tartott jamniai rabbinusi zsinatnak tulajdonították. A nyugati gondolkodóknak szükségük volt egy tekintélyt parancsoló zsinatra a kanonizálás lezárásához, amit meg is találtak, vagy megtalálni véltek Jamniában. A kanonizálás szolgáltatta tehát a történelmi hajtóerőt, melynek révén a nagy irodalmi egységek, a könyvek a kánonba kerültek, míg mások kimaradtak. A rabbinusi írástudók közössége (a teológusokéhoz hasonlóan) ráerőltette tekintélyét az így létrejött gyűjteményre. Ilyeténképpen az irodalmi és történelmi kritika eszközei segítségével a kánon fogalma mostanáig megszelídítve és békésen szendergett. Az újszövetségi kánonról és kialakulásáról alkotott véleményekről hasonlóan mondhatunk.

Ezt a folyamatot kritikusan kell értékelnünk. A legújabb kutatás kimutatta, hogy Jamniában abban az értelemben egyáltalán nem ülésezett normatív döntéseket hozó zsinat, ahogy a nyugati ember gondolkodik erről. És a kánon fogalma a Biblia természetéhez olyannyira hozzátartozik, hogy lehetetlen megszelídíteni.

Az utóbbi időben a teológusok ráébredtek arra, hogy a bibliakritika mindeddig a Szentírás tekintélyéről alkotott nézet rabságában volt, még amikor a Biblia ihletése és tekintélye kérdésének tárgyalását mint a kritikai gondolkodás számára nem megfelelőt kerülte is. A bibliakritika egyik meghatározó jellegzetessége az Írás eredeti szereplőihöz, íróihöz és szerkesztőihez kapcsolható *ipsissima verba* (vagy *vox*), maguknak a szavaknak vagy a hangnak a keresése volt. Történelmi kutatásként ez teljesen jogos. Azaz jogos, ha a történész igyekszik megállapítani – amennyiben ez lehetséges –, a bibliai szereplők valójában mit mondtak és tettek. A történész célja annak eldöntése, egy adott szakaszban mi származik a szerzőtől, és mi lehet későbbi kezek munkája. Így a kutatónak rendelkezésére állnak az adatok a vizsgált történelmi pillanat rekonstruálásához, hogy összefüggő és lehetőség szerint pontos beszámolót nyújtson arról, ami akkor és ott történt.

Sajnos a vállalkozás túllépett jogosultsági körén, aminek következtében összetévesztették a tekintély kérdésével. Amikor egy kézikönyv vagy tanár azt állítja, ez vagy az a szakasz „másodlagos” vagy „nem eredeti”, ennek a megállapításnak csak a történelmi kutatás területén van érvénye. A diák azonban óhatatlanul szinte mindig úgy érti ezt, hogy a szakasz „nem

eredeti” a hitvalló közösség liturgiai és hitgyakorlatának tekintélyére nézve. Kíváncsi vagyok, előadásra vagy igehirdetésre készülve hány teológiát végzett lelkész hagyja ki a „másodlagos”-nak minősített szakaszokat. Ha a szakasz szavai nem az eredeti beszélőtől vagy írótól származnak, akkor a hallgatólagos feltételezés szerint azok híjával vannak annak a tekintélynek, mely az igehirdetés „anyagához” szükséges.

Ez a feltételezés olyan tekintélyről vallott felfogást sugall, melyet fundamentalisták és a Biblia betűjéhez ragaszkodók osztanak, tudniillik hogy a Szentírás ihletése Istentől vagy a Szentlélektől az ókori szerző felé vertikálisan történt, akinek a szavait aztán tanítványai, igehirdetők és írnokok többé-kevésbé pontosan megőrizték. A fundamentalisták és a Biblia tévedhetetlenségét vallók, illetve a „megtévedt” biblika-teológusok közti különbség csupán mennyiségi. Biblika-teológusok szerint a szakasznak vagy bibliai könyvnek csak bizonyos százaléka származhat a nevét viselő ókori személytől, míg a bibliai tévedhetetlenség hívei szerint az egész tőle származik. Ahogy sok más területen, liberálisok és fundamentalisták valójában ugyanazon előfeltevéseket vallják, és a köztük levő különbség gyakran felszínes, bár látszólag kibékíthetetlen.

Az olykor gondolkodó fundamentalistáknak nevezett princetoni teológusok, Archibald Alexander Hodge és Benjamin Breckinridge Warfield világosan kifejtették álláspontjukat egy cikkükben, melynek címe „Ihletés” (megjelent 1881-ben a *Presbyterian Review* 2. számában):

Ne feledjük, nem azt állítjuk, hogy a Szentírás vagy szerzőik mindentudók... A Bibliát emberi nyelven írták, annak szavai, ragozásai, nyelvi szerkezetei és kifejezései mindenhol magukon hordják az emberi tévedés nyomait... Az egyház történeti hite mégis folyamatosan az, hogy a Szentírás mindennemű kijelentése, akár spirituális tanításra vagy kötelességre, akár fizikai vagy történelmi tényre, akár lélektani vagy filozófiai elvre vonatkozik, tévedés nélküli, ha az eredeti kéziratok *ipsissima verbá*-it természetes és szándékolt értelmükben vizsgáljuk vagy értelmezzük.

Egy ilyen megállapítás nyilván nem egyháztörténeti jelentőségű, hanem a bibliai tekintély kérdésében a racionalista fundamentalisták által képviselt fontos nézet a modernista-fundamentalista vita sűrűjében.

A kánonkritika olyan módon szolgál kiigazításul e zavaros helyzetben, hogy a tekintély kérdését a bibliakritikán belül igyekszik megválaszolni, és a történeti kritikát használja: a Biblia az azt megalkotó és formáló ókori hitvalló közösségek liturgiai és hitéletéből származik. Ami a szövegben van, nemcsak azért van ott, mert az ókorban valaki ihletett módon hirdette a szükséges mondanivalót közösségének, hanem azért is, mert az adott közösség kellő tiszteletben tartotta a mondanivalót: ismételte és ajánlotta a következő nemzedéknek és a szomszédos közösségnek. Az úgynevezett másodlagos szakaszok a közösség tiszteletét fejezik ki: így alkalmazta a közösség a szükségének megfelelően. Ezek a szakaszok az alkalmazás módját is megmutatják nekünk, amennyiben a szükséges kritikai eszközöket használjuk. A Biblia mint kánon ebben az értelemben „közösségi termék”. Egyszerűen nem rendelkezünk az ókori írók szavaival, ha hallgatóságuk és szomszédai nem őrizték volna meg. Az ítélet-prófécia és más irodalmi művek esetében minden bizonnyal telt el némi idő, mely idő alatt csak kevesen értékelték az elhangzottakat. Ám mindig eljött az idő, amikor a közösség vagy közösségek felismerték a szavak értékét, és e szavakat próbára bocsátották a kánon felé vezető úton. A régészet szokás szerint felleli ókori lángelmék írásműveit, akiknek szavait nem becsülték ennyire. Ami a kánonban van, az az, aminek sikerült bekerülnie, hogy így fogalmazzak, azzal ellentétben, ami a közelmúltban került elő a föld alól a Földközi-tenger keleti medencéjében.

A kánon és közösség mind az ókorban, mind ma összetartozik. Az ókori hagyományozók örökösiként a Biblia tanítói és magyarázói folyamatos párbeszédben vannak a Bibliában megörökített hagyományokkal. A hitvalló közösség mindig is a kánon megfelelő *Sitz im Leben*-je volt és lesz, és e közösséghez mindig is hozzátartoztak a lángelmék és a tanulók, a vezetők és a követők. Mindkettőnek mindig szüksége volt a másakra. Nem sokat számít, egy ókori szerző mekkora lángelme volt, vagy mennyire volt ihletett, ha nem állt mögötte olyan közösség, mely egy ponton felismerte értékét annak, amit a szerző tett, mondott vagy leírt. A kánon tekintélyének kérdése a hitvalló közösség és kánona közti folyamatos párbeszédben gyökerezik. És a kánon mind az eredeti szavakat, mind az ókori közösség válaszait tartalmazza. Ahogy a közösség megbecsüli és alkalmazza az eredeti beszélő szavait, hasonlítható ahhoz, ahogy a beszélő megbecsülte és használta az „eredeti” beszédében vagy írásában általa idézett hagyományokat. A Biblia – Ó- és Újszövetség egyaránt – teli van ősi, tekintéllyel rendelkező közösségi hagyományokkal, melyekre a későbbi közösség hivatkozik, és amelyeket a közösségi szükségek újabb történeti helyzetére alkalmaz.

Gyakran elhangzik, hogy az Ószövetség az Újszövetség legnagyobb alkotórésze, az utóbbi idézi a Szentírást és a hagyományt. Ám maga az Ószövetség is teli van ősi közösségi hagyományok ismétlésével és idézésével, valamint kipróbált és igaz nemzetközi bölcsességgel. A próféta vagy a zsoltáros ritkán bírja ki sokáig a Tóra történetének módosítása nélkül. És még az olyan bölcsesség-irodalom is, mint Jób és Kohelet (Prédikátor), jóllehet soha nem idézik a Tóra történetét, közvetve újból és újból reflektálnak az ősi Izráel és Júda teológiai hagyományaira. Az úgynevezett későbbi szerkesztők jogos örökösei a mestereknek e tekintetben, hisz hasonlóan jártak el. Ahogy az ószövetséges Brevard Childs a német ószövetséges Walther Zimmerli Ezékielről írt művéről megjegyzi: Ezékiel könyve a kanonikus, nem Ezékiel próféta. Valóban, a hitvalló közösségek hűséges tagjai ma hasonlóan tesznek, amikor a kanonikus örökségből merítve azt alkalmazzák a jelen szükségére. Azt is mondhatnánk hagyományos kifejezéseket használva, hogy a Szentlélek végigkísérte a Szentírás formálódását, és kíséri a hitvalló közösségeket útjukon azóta is.

Ha közös alapnak tekinthető, hogy a kánon és a közösség összetartozik, akkor a Szentírásnak mint kánonnak hét megkülönböztető jegyről beszélhetünk. Hadd jegyezzem meg gyorsan, hogy a kánonkritika új megközelítése még egyáltalán nem forrott ki. Még alakul, és sok a tennivaló körülötte. A legliberálisabb számítás szerint is csak 15 esztendő. Nem az a rendeltetése, hogy az idősebb kritikai módszereket felváltsa. Feladata a történeti kritika visszaéléseinek kiigazítása, ahogy fentebb megjegyeztem, a formatörténet, hagyomány-, redakció- és retorikakritika kiegészítéseként szolgál. A kánonkritika segíti az ószövetségi tudományt a tudományos igényesség követelményének jobban eleget tenni, mint ahogy eddig tudott. A Biblia irodalmi és történeti megközelítése Isten ajándékának tekinthető, ha a korlátaival tisztában vagyunk, és megfelelően használjuk. Olyan eszköz, melynek révén Isten továbbra is beszélhet az emberekhez, ha a hitvalló közösség hivatásos bibliaértelmezője tiszteletben tartja azt az alkalmazkodási folyamatot, amelyet a Biblia szerint a Szentírás keletkezése folyamán a szerzők követtek. A kánonkritika ebben segíti a mai bibliamagyarázót.

Az új megközelítés hét ismérve az ismétlés, újraértelmezés (*resignification*), a szövegek többrétű értelmezhetősége, a Bibliában megfigyelhető pluralizmus, a kánon alkalmazkodási-változatlansági hányadosa, a Bibliával való visszaélés ellen védelmet kínáló szövegkorlátok és a hermeneutika. Az alábbiakban mindegyiket kifejtem, majd a kanonikus pluralizmus témájára térek.

- 1) A kanonikus Szentírás első ismérve az *ismétlés*. Ami a kánonban van, azért került bele, mert valaki megismételt valamit, s ezzel a recitálás soha véget nem érő művelete kezdődött el. Semmi nem kerülhetett a kánonba, amit valaki mondott vagy énekelt,

hacsak másvalaki meg nem ismételte vagy le nem másolta, majd újból és újból egy újabb valaki meg nem ismételte ugyanezt.

- 2) A tény közismert: valahányszor egy szöveget elismételtek, az *újraértelmeződött* vagy finoman módosult az ismétlés és recitálás új kontextusának megfelelően. Csodálkozva mondjuk: „Valahányszor olvasom ezt a szakaszt, valami újat fedezek fel benne.” Miért is van ez? Azért, mert minden új helyzetben, melyben olvassuk, kicsit más fülekkel hallgatjuk, és kicsit más szemekkel nézzük, mit is mondhat a szakasz. Bármire gondolt is a szerző eredetileg, amit mondott/írt, elszakadt tőle, önálló életre kelt. Vagy hagyományos módon fogalmazva: most már a Szentlélek tetszése szerint használhatja. Vagy teológiailag fogalmazva: annak a hermeneutikának lett alárendelve, amellyel az új kontextusban használták.
- 3) A kanonikus irodalom *többféleképpen értelmezhető*; azaz többféle jelentéssel és értékkel rendelkezhet. A puszta tény, hogy a kánon részévé lett, erre utal. A szavak szinte bármely értelmes, mondattanilag szabályos csoportja többértelmű, és ez különösen is áll a kánonra. Gondoljunk csak a bibliaolvasó kalauz alapján elhangzott múlt vasárnapi igehirdetésekre. Ha van két hasonló, valószínűleg közös munka eredménye. Egy szakasz jelentése az alkalmazott hermeneutikától függ. Vegyük csak szemügyre, a Habakuk 2,4-et hogyan érti a Szentírás, bárhol is bukkan fel. A példákat a végtelenségig lehetne folytatni.
- 4) A *pluralizmus* a negyedik ismérv. Mivel ezzel később behatóbban akarok foglalkozni, most ugorjuk át.
- 5) Az ötödik jellegzetesség a kánon kettőssége: alkalmazkodó és változatlan egyszersmind. Ez az *alkalmazkodási-változatlansági* hányados. A kánonkritika megjelenése előtt a bibliatudomány szinte kizárólag a változatlansági tényezőt vizsgálta, ha a Bibliáról mint kánonról gondolkodott: mely könyvek kaptak helyet egy bizonyos kánonban, és melyek maradtak ki? Miért része a kánonnak példának okáért a héber Eszter, mely egyszer sem említi Istent, míg a meglehetősen ortodox Judit kimaradt? Attól függ, mely ókori vagy mai irányzatot vizsgáljuk. Az ókori esszéusok kánonja nyitott volt, és több könyvet tartalmazott, mint a farizeusoké, és még többet, mint a szaduceusoké. Ám a modern kánon attól is függ, mely irányzatot/felekezetet vizsgáljuk. A protestánsoknak rövid a kánonuk, a római katolikusok kánonába bekerültek a deuterokanonikus vagy apokrif iratok, a görög ortodoxok kánona még tágabb, az ősi etióp egyháznak pedig 81 könyv kapott helyet a kánonában. A kánon alkalmazkodik.
- 6) Ennek ellenére a bibliai szöveg rendelkezik bizonyos hermeneutikai *korlátokkal*, s ezek komolyan veendőek. Noha az igaz, hogy némely hermeneutikai technika, mint például a numerológia, allegória és tropológia használatával egy szakasz gyakorlatilag bármit jelenthet, a kánonkritika felhívja a figyelmet az értelmezésnek szöveg által támasztott határaitra. Mai TV-apokaliptikusok úgy csúrik-csavarják a bibliai szakaszok értelmét, hogy azok az általuk kívánt érdeklődést keltsék. De még jó szándékú, kritikus és képzett lelkészek is olykor egy-egy szakaszt nyilvánvaló értelmezési korlátait áthágva magyaráznak. Az ókori hagyományozók és írástudók örököseiként elvárható tőlünk, hogy munkájukat és az általuk ránk hagyományozott szöveget tiszteljük.
- 7) A Biblia teli van név nélküli *hermeneutikával*: ez a hetedik s talán legfontosabb jellegzetessége a Bibliának mint kánonnak. Jóformán minden bibliai szereplő vagy író ismételt vagy idéz régibb hagyományokat, vagy az Újszövetség esetében a Szentírást. És természetesen ők mind használtak hermeneutikát. Mi leszűrhetjük a főbb elveket (ld. „Hermeneutics of True and False Prophecy”, *Canon and Authority*, Fortress, 1977, 21-41). A hermeneutikán elsőrenden nem hermeneutikai technikákat és szabályokat

értünk, noha ezeket is ismernünk kell. Azokra a hermeneutikai axiómákra gondolunk, amiket az írók használtak, azaz a teológiájukra. A német teológus, Gerhard Ebeling mondta, hogy a hermeneutika teológia, és a teológia hermeneutika. A kanonikus hermeneutika esetében a szerző vagy a hagyományozó istenképe az, amely számít egy-egy szakasz értelmezésében és alkalmazásában.

A Bibliában két fő hermeneutikai axióma található: az egyik az ígéretek hűségese Istenének kegyelmét hangsúlyozza. A másik a teremtő Isten szabadságát: Isten megítélheti, sőt átformálhatja népét. Lukács egyértelművé teszi, hogy a döntő ok, Jézus kora számos vallási intézményét azért sértette meg, mert régi, ismert szakaszokat azzal a hangsúllyal olvasott, hogy Isten *minden* nép istene. Lukács ezt a motívumot már a názáreti zsinagógai igehirdetés történetében (Lukács 4,16-30) megalapozza, majd az evangélium központi egységében kidolgozza. Mi több, Lukács Isten kegyelmét Isten szabadságának fényébe állítja annak szemléltetésére, hogy a kegyelem a hűségeseken kívül is hat. A keresztény öntudat bírálói különbségüket bizonyítandó próbálják korlátozni Isten szabadságát a tekintetben, hogy ő mit vitt véghez Krisztusban az első században. Az ókori gondolkodók és szerzők által használt hermeneutika leszűrésének feladata talán a legfontosabb feladat a kánonkritika számára.

Most a kanonikus *pluralizmusra* térek. Liberális keresztények nem képesek megbecsülni a Biblia pluralizmusát, jóllehet tudatában vannak a létének. A pluralizmust a Bibliát szó szerint értelmezők és a fundamentalisták egyáltalán nem ismerik el. És amíg a liberálisok elismerik, senki sem próbált a Biblia megértéséhez ebből rendszert alkotni. Itt az ideje, hogy ezt a mulasztást pótoljuk, és a kánonkritika rendelkezik az ehhez szükséges eszközökkel.

Felesleges ismételn a tényt, hogy a Biblia többféleképpen beszél a dolgokról, ugyanazon eseményről eltérő beszámolókat illetve egészséges mennyiségű ellentmondást tartalmaz. A bibliai pluralizmus tagadása nem őszinte. Az egyik ok, amiért a fundamentalizmustól sok keresztény irtózik, annak dogmatikus becstelensége. Semmi, aminek köze van a kereszténységhez, nem származhat meggyőződéses becstelenségből.

Számos gondolkodó keresztény ragaszkodik meggyőzéséhez, hogy bizonyos bibliai témák a Biblia bármely lapján felbukkanhatnak. Gyakran mondom diákjaimnak, hogy ha úgy érzik, ráakadtak egy „bibliai” témára vagy gondolatra, keressék meg az ellenkezőjét; valószínűleg ott lesz. Az evangélium, melyben Jézus kijelenti magáról, hogy békét hozni jött (János 14,27kk), szintén a szájába adja (János 9,39): „Ítélni jöttem erre a világra...” Minden kijelentést a maga szövegösszefüggésében kell olvasni, de harmonizálási kísérleteink csak tompítják az Ige életét.

A Biblia öt ókori korszak kultúráinak szülötte: a bronzkoré, a vaskoré, a perzsa koré, a hellén koré és a római koré. Három nyelven íródott, melyek mind magukon hordják e korok és nyelvek különböző nyelvi és kulturális sajátosságait. Az Ézsaiás 2 szerint eljön az idő, amikor Júda a kardjait ekékké, dárdáit metszőkékké kovácsolja. A Jóel 4 azonban azt mondja, az Úr azt parancsolja Júdának, hogy ekéit kardokká, metszőkéseit dárdákká kovácsolja. Minden kijelentés a szövegösszefüggésében olvasandó. A bibliai gazdagságot nem tüntethetjük el harmonizálási törekvéseinkkel. Ahogy a Prédikátor 3 mondja, megvan az ideje a kövek felszedésének és lerakásának. Ismerjük ezeket, és ha elég őszinték vagyunk a bibliai pluralizmus elismeréséhez, meg kell találnunk ünneplésének és formalizálásának módját.

A kánonkritika szerint a bibliai pluralizmus magából fakadó kiigazítási eszközrendszert kínál, amelyet használva egyetlen bibliai elvet sem fogunk kizárólagosnak tekinteni, sem azt

gondolni, Istent sikerült teológiai tételeinkkel megkötni. Ha diákjaim Jeremiást tanulmányozva lelkesedni kezdenek a próféta hermeneutikája és radikális teológiája iránt, azt tanácsolom, olvassák a Prédikátort. A Prédikátorról ugyanis elmondható, hogy olyan radikális, amilyen radikális Jeremiás a könyvében. A próféta retorika olykor túlzó, és egyszerűen nem várható el Jeremiás könyvétől, hogy a teljes kanonikus igazságot tartalmazza. Minél élesebb a próféta igény, annál kisebb teológiai súlyt képes elhordozni. A Prédikátor tehát a Bibliában azért szerepel, hogy helyreigazítsa Jeremiást túlhangsúlyozó próbálkozásainkat.

Ahelyett, hogy végiggondolnánk, mit jelent a kanonikus igazság teljes súlyát ráterhelni az olyan kedvelt könyvekre, mint Ézsaiás vagy Jeremiás vagy a Római levél, az olyan könyvekre, mint Náhúm, gyanakodva pillantunk, esetleg teljesen figyelmen kívül hagyjuk, vagy csak sajnáljuk. De mérlegeljük csak, milyen áldásai vannak, hogy mind Náhumot, mind Jónást egyazon próféta korpusz tartalmazza: az egyik Istennek Ninive elleni ítéletéről beszél, a másik Isten feléjük megnyilvánuló kegyelméről. Kanonikus módon fogalmazva ez csaknem ugyanazt jelenti, mint amikor Ámós kemény hangon hirdeti Isten ítéletét saját népe valamint a szomszéd népek ellen, illetve az Ámósz követő Abdiás kemény hangon hirdeti Isten Edóm elleni ítéletét. Isten teremtője és bírja minden népnek, beleértve saját népét is, és Isten minden nép megváltója, még Asszíriáé és Egyiptomé is (Ézs 19,24-25 és Jónás könyve). Deutero-Ézsaiás zavarba ejtő módon pluralista, amit alátámasztanak azon tanulmányok, melyek szerint univerzalista volt, ám azon tanulmányok is, melyek szerint nacionalista. És hála Istennek, hogy nemcsak a Római levél jutott el hozzánk Páltól, hanem a Galatalevél is.

A sokszínű evangélium-hagyomány kanonikus kincs, és itt az ideje, hogy ünnepeljük az evangéliumok közti lényeges eltéréseket. Az Úr és az ősegyház négy evangéliumot hagyott ránk. Miért ne hangsúlyozhatnánk a különbségeket, ahol valódi különbségek vannak, hogy azok áldásaiból részesülhessünk? Általában vagy eltüntetjük harmonizálási törekvéseinkkel a különbségeket, az egyik evangéliumot a többinél jobban kedveljük, vagy valamiféle redukcionizmusba fogva egyező témákat keresünk. Máté a szegénységet lelki erénynek tekinti, Lukács viszont olyan gazdasági adottságnak, ami ellen a keresztényeknek fel kell emelniük szavukat a társadalomban. Mindkét hangsúlyra szükségünk van, talán nem ugyanaznap vagy egyazon történelmi helyzetben, de a két evangélium végig velünk volt, amikor a gyülekezeteknek az évszázadok során hol az egyik, hol a másik nézőpontra volt szükségük. Vajon azt mondta a római százados, hogy Jézus az Isten Fia (Máté), vagy pusztán annyit, hogy ártatlan (Lukács)? Kanonikus szempontból mindkét kijelentés gazdagságára szükségünk van; meg kell erősítenünk az ősi hitvalló közösségek bölcsességét, akik mindkét nézetet ránk hagyományozták. A 2. századi szír apologéta, Tatianosz Diatesszaronja, mely a négy evangéliumot harmonizálja, nem került bele a kánonba. Sem nem kerültek bele Alexandriai Órigenész redukcionista törekvései.

Nincs egyetlen helyes Biblia-értelmezés. Éppen ellenkezőleg, a kanonikus pluralizmus megerősíti, hogy nincs az Írásra épített olyan teológiai rendszer, melyet valami más a Bibliában ne ítélné és – így reméljük – váltana meg.

Isten az Isten, nem pedig a Biblia vagy a kánon a kánonban, amelyet bármely teológiai álláspont épít a Bibliára, akármilyen lángoló vagy bámulatos értelmi teljesítmény eredménye is. Isten egy, és mi sokan vagyunk. És kanonikusan a Bibliát tekinthetjük el nem halkuló próféta hangnak, mely visszatart bennünket attól, hogy egyetlen bibliai szempontot abszolutizáljunk, vagy hogy a „teológiai kisállat-kereskedésből” cuki biblikus témával távozzunk. A Biblia legnagyobb kihívása mindannyiunk számára az egyistenhit

gyakorlásának (*monotheize*) kihívása: elismerni Isten feddhetetlenségét mind ontologikusan, mind etikusan. És ez talán a legnagyobb kihívás, amivel az emberi elme valaha is találkozott. Hogy részint mit jelent az emberi romlottság (ez olyan fogalom, amit a liberálisok nem mindig hallanak tisztán), az látható természetes többistenhit-gyakorlási (*polytheize*) hajlamunkon. Inkább számolnánk egy rossz istennel, aki megteszi mindazt, amit nem szeretünk, és a jó Istennel (a mienkkel természetesen), aki megteszi mindazt a jót, ami nekünk tetszik. Mindezt azzal a megerősítéssel, hogy a végén a mi istenünk győzedelmeskedik. A keresztény antiszemitizmus jórészt az egyistenhit gyakorlásának elmulasztásából fakad.

Ám ezen kanonikus hagyományok azt ígérik, hogy ha megteszünk mindent az egyistenhit gyakorlására, a teremtett világban semmi sem tarthat ránk igényt: nincsenek többé bálványok; ellenkezőleg, a többistenhit pusztá pluralizmussá redukálódik, amely Isten ítélete alatt áldássá lehet. Az egyistenhit viszont nem könnyű: Jahve „sötét oldala” visszataszítóvá válik liberálisoknak és konzervatívoknak egyaránt, és a valóságba való görcsös kapaszkodásunk is lazul. (A konzervatívok hálásak az ördögnek mindenért, amit nem szeretnek; ám az ördög soha nem intéz kihívást legféltebb elveik ellen.)

A „laikusok” is elsajátíthatják a Biblia kanonikus értelmezését. Nem kell várniuk, amíg a teológusok kidolgozzák a Biblia név nélküli hermeneutikáit. Olvashatják azzal az igyekezettel a bibliai szakaszokat, hogy azonosulni próbálnak egy olyan valakivel vagy egy olyan csoporttal, akivel egyébként nem azonosulnak, például József helyett testvéreivel. Elhisszük, hogy testvérünk, akit eladtunk rabszolgának, megmentőnké lett, és azzal az étellel tartott életben, amelyet nekünk adott? Elhisszük, hogy akit kiszolgáltattunk Rómának, lett a megmentőnk? Ha a Bibliát olvasva állandóan Józseffel, Jeremiással és Jézussal azonosulunk, kiengedjük kezünkől ezen írások kihívásait és áldásait. Lukács evangéliumában Jézus názáreti prédikációját olvasva azonosulhatunk a kis gyülekezettel, mely annyira felháborodott Írás-értelmezésén, hogy gyilkos tömeggé vált. Ha az Újszövetségben Jézussal azonosulunk, a valóság elferdítésén fáradozunk – pedig szinte mindig ezt tesszük tudatosan és öntudatlanul.

A becsületesség kérdését fentebb tárgyaltam a bibliai pluralizmus kapcsán. A becsületesség azonban azt is jelenti, hogy a Biblia bármely szakaszát olvasva megteszünk minden tőlünk telhetőt azért, hogy először teologizáljuk a szakaszt, ne pedig moralizáljuk. Elsőként nem azt kell a szakasztól kérdeznünk, mit tegyünk, hanem hogy Isten mire képes egy ilyen helyzettel. Ezután rádöbbenünk, hogy Isten képes a mi helyzetünket is megváltani – ez a szabadítás első jele. Ha a fáraó szíve nem lett volna kemény, és szabadon engedte volna a héber rabszolgákat, a régészek találtak volna egy hálaoszlopot vagy -emlékművet Gósen közelében, ám nem született volna meg a Tóra. Először teologizálnunk kell az ilyen reflexiók eredményeit, s csak azután moralizálni. Ez felszabadíthatja az olvasót abból, hogy a bronzkori, vaskori, perzsa kori vagy hellén-római kori szokásokat abszolutizálja, és segítheti arra figyelni, hogy mit tehet Isten jelenlegi terrorrálunkkal, és mit tehetünk mi ebben.

A becsületesség mellett az alázat is nélkülözhetetlen: annak képessége, hogy azonosulni tudjunk a bibliai történetben Ramszesszel, Nebukadnecárral és Heródezzel, vagy a jó szándékú hamis prófétákkal, a kritikátlan többistenhit-gyakorlókkal és istenfélő farizeusokkal, hogy meghalljuk a Szentírás kihívását.

Végül pedig elengedhetetlen a humor. Ez azt jelenti, hogy valahányszor kezünkbe vesszük a Bibliát, Istent kicsit komolyabban vesszük, magunkat pedig kevésbé. A Biblia, az Ó- és Újszövetség mint kánon egyistenhit-gyakorló irodalom, ahogy a keresztény trinitárius hitvallás megvallja és megerősíti. A Biblia egyszersmind teocentrikus irodalom. Célja, hogy

ünnepelje, amire Isten képes bármely elrontott helyzettel, amit csak kiötlünk, mert semmi sem lehet rosszabb, mint amit a kánon végtelen realizmusával az ősi harcokról megfest. A Biblia e realizmus egy paradigmáját kínálja nekünk, amikor 15 ókori évszázadot felölel. Nem elég ez számunkra, hogy megértsük végre, miről van szó?

Azon hit erejében, hogy Isten továbbra is kreatív megváltással fog ma válaszolni arra, amit felajánlunk, menjünk tovább a bibliai hagyományozók örököseiként, és törekedjünk saját helyzetünkben ma a valóság feddhetetlenségére, Isten egy-ségére. Ígéletünk van rá, hogy e feddhetetlenségből valami ránk ragadhat.

Fordította Czövek Tamás